

Storverk av läkarförfattare

Författare: Lars Erik Böttiger, professor, Saltsjö-Boo.

|| Rubriken talar om storverk av läkarförfattare, och flera sådana har utkommit sedan min senaste krönika i december 2003. Jag tänker i första hand på de böcker som skrivits av Nils Uddenberg, Nils-Erik Landell, Johan Cullberg och Clarence Crafoord, böcker som alla väckt stor och berättigad uppmärksamhet långt utanför den medicinska världen.

Det har blivit något av en tradition att i slutet av året göra en sammanfattning av böcker utgivna av eller om läkare. Jag upprepar vad jag skrivit tidigare år, detta är inte recensioner i vanlig mening, de flesta verken är sakkunnigt bedömda både i dagspressen och i Läkartidningen. Min avsikt är att erinra om intressanta – och viktiga! – böcker, som många kanske tänkt »titta på litet senare!«, men skulle glömma utan denna påminnelse.

Diktande doktorer

De diktande läkarna är få men ihärdiga och återkommer med stor regelbundenhet. Eva Ström, som förra året fick Nordiska Rådets stora pris för »Revbensstäderna« (2002) återkommer nu med »Rött vill till Rött«. Titelns ord går som ett ledmotiv genom hela diktsamlingen, från den första sången om den döda moderns pärla: »ett modersmycke med en enda sten, den röda« till den sista om »Motsatsens ros« talar med slutorden »till tecknet / nejlikrosentecknet / rött vill till rött«. Kring det röda tecknet skapar Eva Ström täta stämningar, från moderns dödsbädd och minnen efter den döda till citaten från Novalis »så att du blev varm och lågande / alstrade världen« – från död till liv – rött blir livets färg, det röda blodet vill fortsätta livet. Stämningarna skapas ofta med för Eva Ström typisk teknik, genom melodiska medicinska facktermer, poetiskt sköna, men mystiskt oförståeliga för den allmänne läsaren: »i djup osmos«, »Det fula kaklets blommar dansar cyanotiskt« och »vallmorysningen, blodet i skötet / utspillda aminosyror.«

Det röda blir till rit och upplevelse:
*Rött vill till rött
 Ett januariskrik vill krossa lössen
 för att få höra färgens nattvard:
 Jag ville bara vara i det röda.*

Finlandssvenske Claes Andersson framträder i sin senaste diktsamling, »Det är kallt, det brinner« – den tjugon-

de sedan debuten 1962 – redan i titeln som en motsatsernas diktare.

Samlingen »En lycklig människa« kom 1996, fem år senare hade lyckan förbytts mot nattsvart mörker, dystert omvittnat i »Dessa underbara stränder, förbi glidande«. Den lycklige skalden hade allt, den pessimistiske intet: »Livet tar slut just när vi lärt oss älska det.« Mellan de båda böckerna låg en hjärtoperation: »Sågades mitt bröstben itu med motorsåg / Togs fram mitt dansande hjärta.«

I »Det är kallt, det brinner« har tonen mildrats, det nattsvarta har givit efter för en mer gråtonad palett – med de mörkaste dagsaktualiteterna som kontrast: »som strax före eller efter något ofattbart / Torn störtar, människor faller mot himlen.« Men dikten hjälper och mjukar upp färgskalan: »Hösten ställer ut sin palett av gult, rött, brunt i / Sinnrika kombinationer. Dikt kan man inte äta, den tar inte slut, den är försumbar / och därför omistlig.«

Till slut tar han ett krafttag – »Vi är de verkliga optimisterna« – och lovar sig själv att utföra en veritabel katalogaria av goda gärningar:

*Jag skall bli skötsam, vänlig, skämtsam och tillgiven.
 Jag skall skriva den stora romanen,
 börja vinterbada
 Och magra tjuugo kilo,
 Jag ska bli vegetarian ... nej vegan.
 Jag skall springa tio kilometer varje dag.
 Jag skall läsa alla de olästa böckerna som jag
 lästas ha läst (ta mig Proust!)*

Åter kontraster och motsatser. Läs och njut!

Tänkeböcker

Nestorn i den medicinska författarskaran, Lars Gyllensten, återkommer i en sinnrik bok i litet format – med egna illustrationer i Picassostil. »Med andras ord, och egna« är en citatsamling från hans gamla husgudar, men han – som Svenska Dagbladets Tommy Olofsson skriver i sin anmälan – »faller citaten i talet med egna snilleblixtar«. I förordet berättar Gyllensten att han alltid varit en flitig läsare – som om någon kunde tvivla på den saken! – att han skrivit anteckningar om vad han läst och ofta kritiserat och att han nu presenterar ett i stort slumpartat urval av dessa anteckningar. Förordet leder fram till den allmängiltiga frågan om livets mening, en fråga, i vars svar han gärna vill instämma med Carl August Ehrensvärds ord: »Jag vill ställa en fråga till naturen att besvara – nämligen hur tusende farmödrar skall man leva?«

Omnämnda böcker

Claes Andersson. **Det är kallt, det brinner.** Stockholm: Bonniers; 2004. ISBN 91-0-010268-7.

Tomas Böhm. **Bortresta.** Göteborg: Lindelöws; 2004. ISBN 91-88144-75-5.

Johan Cullberg. **Gustaf Fröding och kärleken. En psykologisk och psykiatrisk studie.** Stockholm: Natur och Kultur; 2004. ISBN 91-27-09797-8.

Lars Gyllensten. **Med andras ord, och egna.** Stockholm: Albert Bonniers förlag; 2004. ISBN 91-0-010245-8.

Anna Jansson. **Drömmar ur snö.** Stockholm: Prisma; 2004. ISBN 91-518-4247-5.

Annika Janson, Pernilla Danielsson. **Överviktiga barn. En handbok för föräldrar och proffs.** Stockholm: Forum; 2003. ISBN 91-37-12196-0.

Karin Johannison. **Tecken. Läkaren och konsten att läsa kroppar.** Stockholm: Norstedts; 2004. ISBN 91-1-301283-5.

Per Källén. **Kvarleva.** Skellefteå: Ord & visor; 2004. ISBN 91-88675-98-X.

Anders Källgård. **På Pitcairn.** Stockholm: Carlssons; 2004. ISBN 91-7203-60-44.

Nils-Erik Landell. **Läkaren Linné. Medicinens dubbla nyckel.** Stockholm: Carlssons bokförlag, 2004. ISBN 91-7203-593-5.

Jonas Moström. **Dödens pendel.** Stockholm: Natur och Kultur; 2004. ISBN 91-27-09861-3.

Jörgen Nordenström. **Evidensbaserad medicin i Sherlock Holmes fotspår.** Stockholm: Karolinska University Press; 2004. ISBN 91-7349-806-8.

Carl-Magnus Stolt. **Sväva mellan liv och död.** Stockholm: Natur och Kultur; 2004. ISBN 91-27-09909-1.

Eva Ström. **Rött vill till rött.** Stockholm: Bonniers; 2004. ISBN 91-0-010449-3.

Nils Uddenberg. **Idéer om livet. En biologihistoria.** Band I och II. Stockholm: Natur och Kultur; 2003. ISBN 91-27-09358-1.

Karin Wahlberg. **Flickan med majblommorna.** Stockholm: Wahlström & Widstrand; 2004. ISBN 91-46-2106-8.

Lägg »Med andras ord, och egna« på ditt nattygsbord och läs ett par sidor ibland. Lars Gyllensten är som alltid intelligent och skarpsynt men också underbart humoristisk – hans ord är väl illustrerade av hans mycket personliga teckningar. Både husgudarnas vishetsord och Gyllenstens kommentarer kommer att roa dig, ibland reta dig, men också lära dig – helheten gör dig nog litet klokare.

Carl-Magnus Stolt, professor i humanistisk medicin vid Karolinska institutet, är en mansålder yngre än Lars Gyllensten, men har också han i »Sväva mellan liv och död. En läkares daganteckningar« sammanställt tankar om livet och döden och ofta just om de känsliga stunder då de båda möts. Hans husgudar kan sägas vara hans patienter, ofta döende. I sin dagliga sjukvårdsgärning arbetar Stolt med patienter med allvarliga blodsjukdomar. Patienterna får ofta komma till tals i Stolts poetiska formuleringar. Om jag också i detta fall citerar förordet får det inte tas som intäkt för att jag inte läser längre i boken än så. Stolt skriver i sitt förord om den tysta kunskapen, den som inte går att läsa sig till i vanliga läroböcker – och tillägger blygsamt att »Kanske kan skönlitteratur i form av aforismer och lyrik fånga delar av denna kunskap.« Förvisso kan den det! – det börjar gå upp för allt fler kolleger.

Lägg också den här boken på ditt nattygsbord – det börjar bli trångt nu – och du kommer med några rader varje kväll att lära dig mer om hur du ska handskas med dina patienter. Tänk gärna ett tag över tanken den 22 juli:

*Ordkonsten, en magisk läkekonst
I obruten tillämpning
Ord som kan nå.
Men minns
Att det också finns ord
Som är hullingförsedda.*

Storverk av läkarförfattare

Och nu till de verkliga storverken och då kommer först Nils Uddenbergs magnifika »Idéer om livet. En biologihistoria« – två band om sammanlagt 627 sidor! Och ändå sträckläste jag de båda banden och njöt av varje sida. Att presentera så mycken lärdom om biologin ända från antiken till våra dagar i så lättläst form och i en så vackert illustrerad och typografiskt spännande bok – det är ett storverk, en enastående prestation. Författaren har blivit väl belönad med samstämmiga, mycket positiva recensioner från alla håll, Augustpriset för fackböcker 2004 och Natur och Kulturs kulturpris 2004 – och bekänner ändå »jag har haft nästan oförsämrat roligt medan jag arbetat med denna

bok«. Som bakgrund meddelar han att han visserligen börjat studera biologi men sedan blivit läkare och psykiater och varit kliniskt verksam som sådan och då kommit i nära kontakt med »de existentiella frågor som är förknippade med en vetenskaplig uppfattning av människan och den natur som omger henne« – en symbios av biologi och psykiatri som blir mycket fruktbar i det stora verket.

Till framgången hör säkert också den utomordentligt stimulerande utformning som böckerna fått. De är rikligt illustrerade och dessutom interfolierade med gröna sidor, där den lärde författaren ger extra upplysningar om sådant som beskrivs i det aktuella kapitlet, ger oss en anekdot om någon storhet, beskriver tidstypiska förhållanden eller berättar om Linnés markatta Diana.

Det för direkt över till Carl von Linné, som de flesta svenskar ensidigt betraktar som botaniker utan att veta att han var läkare. Innan han kom till Uppsala var han fattigläkare i Stockholm och amiralitetsläkare. När han sedan tillträdde professur i Uppsala var det först i praktisk medicin, men den byttes snart mot en professur i teoretisk medicin, och då kunde han i princip ägna sig helt åt botaniken.

Den flitige Nils-Erik Landell har skrivit ett av årets andra storverk, boken om Linné »Läkaren Linné – Medicinens dubbla nyckel«. Det är en fullmatad bok, fylld med detaljerad och spännande kunskap om hur Linné som läkare handskas med sin tids medicin och alla de medel från växtriket som han använder i sin medicinska verksamhet. Bokens undertitel »Medicinens dubbla nyckel – Clavis Medicinae Duplex« betraktade Linné själv som ett av sina mest betydelsefulla verk – den mindre nyckeln öppnar dörren till hjärnsjukdomarnas botemedel, den stora nyckeln öppnar dörren till förståelsen av övriga sjukdomar. Boken har anmälts både i Läkartidningen (2204;101:2919) och flerfaldigt i den allmänna pressen och vunnit stor uppmärksamhet – även om många pekar på att framställningen här och var är hoppig. Säkert är detta en följd av författarens stora kunskaper och snabba associationsförmåga. Som vanligt har Nils-Erik Landell försett sitt opus med mycket vackra och intressanta fotografier, som han tagit själv.

Till årets »storverk« skulle jag gärna vilja räkna två andra böcker, nämligen Johan Cullbergs bok om Fröding »Gustaf Fröding och kärleken – En psykologisk och psykiatrisk studie« och Clarence Crafoords självbiografiska »Hjärtats oro«.

Johan Cullberg är en flitig och med

rätta prisad författare, som nu givit sig i kast med en av våra kåraste skalders dystra livshistoria. Cullberg presenterar en mycket välskriven skildring av Gustaf Frödings hela liv, en skald med depressivt färgad läggning och en redan tidigt utvecklade alkoholism, som för Fröding redan vid 27 års ålder ledde till delirier och sjukhusintagningar. Han tillbakavisar tanken på schizoida drag hos skalden och söker med psykoanalytiska tankegångar förklara en del av Frödings personlighet med den årslånga separation från den sjuka modern som han fick genomgå under sitt första levnadsår. Han ägnar med rätta mycket av sin skildring åt Frödings sexualliv, som helt skedde hos prostituerade, hos kvinnor som han samtidigt föraktade – han till och med angav sig själv för otuktigt leverne – som samtidigt tycks ha haft både homosexuella och sadomasochistiska drag. Sakta sjönk den folkkäre skalden djupare och djupare i sjukdom och elände och framlevde de sista tio åren av sitt liv först på hospital, sedan i privat vård av sjuksköterskan Signe Trotzig på Gröndal på Djurgården. Cullbergs bok är och förblir en viktig byggsten för förandet av vår bild av Fröding, även om sista ordet ännu inte är sagt – och kanske aldrig blir det.

För några år sedan vaknade psykiatern och psykoanalytikern Clarence Crafoord en natt och kunde inte somna om – »någonting var inte som vanligt« – »höger brösthalva kändes friare än vänster«. Några smärtor hade han inte, men hustrun, också läkare, förstod att det var allvarligt och fick med sin motsträvige man till sjukhuset. Man konstaterade snabbt att det var en pågående hjärtinfarkt och läkaren sade till honom »Det är bara att kapitulera« – ett uttalande som etsade sig in i patienten, likaväl som det som en sjuksköterska senare under sjukdomsförloppet sade, när han klagade på den magra maten: »Ja, men du har ju sjukan«. Det satte sig fast som en tagg i hans själ.

Det som gör boken så viktig, särskilt för akutarbetande läkare, är Crafoords skildring av hur han – visserligen sannolikt morfinpåverkad – inte kunde ta in den information som gavs men ändå uppfattade hur en läkarkollega mekaniskt läste upp en obegriplig text, som han skulle underteckna om att han skulle ingå i en prövning. Han som knappast var medveten om vad som hände omkring honom, han som kände sig omgiven av »dansande änglar«. Det är en utmärkt och lärorik illustration av bristande kommunikation i vården, »en dialog mellan döva« som Simonen kallat situationen i en av sina romaner. Viktig är också hans skildring av hur

han inte klarar situationen när han kommer hem. Han känner hjärtat bulta i kroppen som om det skulle brista och måste akut läggas in igen på sjukhuset. Crafoord skriver lättflytande och trevligt, och boken är ett nöje att läsa – och jag upprepar att jag finner det vara en viktig och »stor« bok.

Deckare

Vi har många skickliga deckarförfattare inom läkarkåren. Jag kan fatta mig kort om dem, jag har anmält dem i Läkartidningen nu under hösten. För Karin Wahlbergs »Flickan med majblommorna« (Läkartidningen 2004; 101:3276) har jag förutspått samma framgång som med den förra boken »Fruset liv«. Det är en utmärkt spännande och logiskt konstruerad kriminalgåta, som dessutom nu för första gången är förlagd utanför sjukhusmiljön. Mordet äger rum i en vanlig tvättstuga i ett banalt hyreshus. Per Källén återkommer med en ny spännande bok om den äventyrlige rättsmedicinaren David Lagerquist »Kvarleva«, och Jonas Moström debuterar på ett mycket övertygande sätt med »Dödens pendel«. Här finns en seriemördare som sätter såväl sjukhusläkaren Erik Janssen som hans vän kriminalkommisariern på svåra prov – bådas liv och verksamhet påverkas i hög grad av mördarens verksamhet (Läkartidningen 2004;101:3373).

Anna Jansson är sjuksköterska och skriver utmärkta spänningsromaner i växlande miljöer – den senaste (2004) heter »Drömmar ur snö«. Rekommenderas varmt – bra julklapp!

Varia

Ö-älskaren Anders Källgård besöker på nytt myteristernas ö, Pitcairn, oändligt långt borta i södra delen av Stilla Oceanen, som han besökte första gången redan 1980. Han finner i sin nya bok »På Pitcairn« att mycket är förändrat och inte till det bättre. Han skriver att myteristernas ättlingar inte har övergivit sin ö ännu – men att det finns oroande mörka moln, en ökande promiskuitet och att det talas om rättegång. Och enligt meddelanden i pressen nu under hösten har rättegång hållits och i flera fall lett till fällande domar. Det är väl inte osannolikt att detta leder till slutet för den lilla människospillran från skeppet Bounty och att ön avfolkas.

Jag brukar inte ta med »fackböcker« men har fäst mig vid två som jag helt kort vill nämna. Annika Jansson och Pernilla Danielsson har givit ut en handbok för föräldrar och proffs som heter »Överviktiga barn«. Boken har tagits emot mycket positivt och i Läkartidningens anmälan skriver recen-

senten »Detta är en mycket bra bok som bör ägas och framför allt läsas av alla som i sitt jobb eller i sin omgivning stöter på problemet övervikt och fetma hos barn«. Med den definitionen och rekommendationen kommer »Överviktiga barn« att få många, många läsare!

Evidensbaserad medicin är något av ett modeord i dagens medicin, men begreppet och företeelsen är viktiga. Trots detta har det hittills saknats en bok på svenska, en brist som nu är avhjälpt. Kirurgen Jörgen Nordenströms »Evidensbaserad medicin i Sherlock Holmes fotspår« är ett litet häfte i fickformat som ger en utmärkt introduktion, upplagd med genomgående analogier till och citat och bilder från Sherlock Holmes. Köp den, läs den, använd den!

Karin Johannisson, den flitiga professorn i idé- och lärdoms historia i Uppsala, fortsätter att utforska medicinen och dess historia. Årets bok »Tecken. Läkaren och konsten att läsa kroppar«, nyligen utförligt anmäld här av kollegan Lennart Moberg (Läkartidningen 2004;101:3466), handlar om kroppsundersökningens historia. En oproportionerligt stor del handlar om påstådda starkt erotiskt laddade situationer mellan läkaren (»Han«) och patienten (»Hon«) – en kritisk uppfattning som jag delar med recensenten Moberg – men visst finns här mycket för alla läkare att lära och begrunda.

Psykiatern Tomas Böhm har skrivit en relationsroman, »Bortresta«, där han låter de inblandade personernas hoptrasslade förflutna skapa nya problem, som kommer i dagen under ett midsommarfirande i Stockholms skärgård. Den lilla gruppen är »bortrest« och njuter av det: »Vi är också bortresta. Vi kanske är döda, fast vi låtsas att vi lever.« I slutet låter han en av huvudpersonerna drunkna och klarar sig på det enkla sättet från att nysta upp konflikterna.

Flest psykiatrer bland författarna

Så har våra läkarkolleger – och några andra – under året bjudit på mycket varierande men genomgående högklassig läsning, allt ifrån stor biologisk och personhistoria via poesi och deckare till evidensbaserad medicin i Sherlock Holmes fotspår. En liten fundering – av de fjorton här presenterade läkarförfattarna är inte mindre än fem, dvs mer än en tredjedel, psykiatrer, även om bara en (Johan Cullberg) kan sägas skriva psykiatri. Är det riktigt som Ulf Durling berättade för mig en gång att »en psykiaters arbete med relationsstörningar och själsliga komplikationer måste sätta fart på fantasin – och skrivmaskinen«? •